

Stadsontwikkeling op het Statenplein ontstaan en ondergang van een middeleeuwse ambachtswijk

MARC DORST

U kent 'm misschien: die grote toren op het Statenplein. Maar wie realiseert zich bij de afdaling per roltrap naar Blokker of Man at Work nog dat hier zeventien jaar geleden een groot archeologisch onderzoek startte? Juist de aanleg van die kelder maakte het voor de archeologen van de gemeente Dordrecht mogelijk het ontstaan, de bloei en de ondergang van een middeleeuwse ambachtswijk in kaart te brengen. En dat verhaal is nu gereed.

OEVERWAL EN VEENMOERAS

Ruim 800 jaar geleden liepen er al mensen rond op de plek die wij nu het Statenplein noemen: de oudste bewoningssporen dateren uit de 12de tot midden 13de eeuw. Het ging in die tijd om niet meer dan twee brede sloten, gegraven om het laaggelegen veenmoeras te ontginnen. Zo werden de woeste gronden geschikt gemaakt voor landbouw en veeteelt. Op het land tussen de sloten vonden de archeologen spit- en ploegsporen waaruit blijkt dat de percelen onder

andere zijn gebruikt als landbouwgrond. In de sloten zijn fragmenten gevonden van ondermeer kookpotten, kannen en kommen uit de periode tussen circa 1175 en 1300.

De nederzetting *Durthric* was aanvankelijk waarschijnlijk nog een gemeenschap van boeren en vissers, die op de hoger gelegen oevers van de Thure (nu de Wijnhaven/Voorstraatshaven) woonden. Ongetwijfeld vonden overslag van goederen en (scheeps)vervoer van handelsproducten al op beperkte schaal plaats, maar na een doorbraak van de

Reconstructie (Nipides 2014) van de situatie in de 12de/13de eeuw. Op de locatie van het huidige Statenplein (rood) zijn alleen ontginningsloten aanwezig.

Enkele enkele vondsten uit de sloten: een kookpot, een kan en een leren messchede.

De exacte ouderdom van de Kromme Elleboog is niet bekend. Om die reden is dit straatje alleen afgebeeld als stippelij. De Kromme Elleboog was een steeg met een haaks verloop en liep vanuit de Vriesestraat in noordwestelijke richting, om net voorbij de Tolbrugstraat in zuidelijke richting af te buigen richting de stadsgracht. De linker rode lijn van het onderzoeksgebied valt ongeveer samen met het naar het zuiden afbuigende gedeelte van de Kromme Elleboog.

Merwede rond 1160-1170, waarbij de Oude Maas ontstond, nam de handel een hoge vlucht. Dordrecht lag opeens aan een drievierpunt. Dat was bijzonder gunstig voor de handelspositie van Dordrecht. De nederzetting ontwikkelde zich hierna snel tot een invloedrijke handelsstad, die in 1220 stadsrechten kreeg en in 1299 stapelrecht: handelsgoederen moesten verplicht in de stad overgeslagen en op de markt gebracht worden. Uiteraard leverde dat de stad (en de graaf) accijns op.

EERSTE NIEUWBOUWIJK

Door de goede economische vooruitzichten trokken veel mensen van heinde en verre naar de stad, waardoor er behoefte ontstond aan uitbreiding. Vanaf ongeveer 1250-1275 werden de landbouwgronden ter hoogte van het Statenplein dan ook ingericht als woonwijk voor ambachtslieden. De straten Kromme Elleboog en

Kolfstraat werden in zuidelijke richting doorgetrokken tot de nieuwe stadsgracht (nu de Spuihaven), die rond 1271-1274 werd gegraven. Het tussenliggende land werd vanaf deze straten opgehoogd met afval en grond.

Vanaf circa 1300 was de grond bouwrijp en werden langs beide straten huizen gebouwd.

Aanvankelijk waren het lange houten zaalhuizen met in de vloer een stookplaats, maar gedurende de 14de eeuw kregen de huizen bakstenen muren. Eén van de eerste bewoners van de Kromme Elleboog was een leerbewerker.

LEERSCHAT

Op het terrein rond het huis van de leerbewerker en in een aantal afvalkuilen op zijn erf zijn meer dan 8000 afsnijdsels, snippers en velresten gevonden. Maar ook veel schoenen, mes-, dolk- en zwaardschedes en in kleinere aantallen leren etuis voor (was)

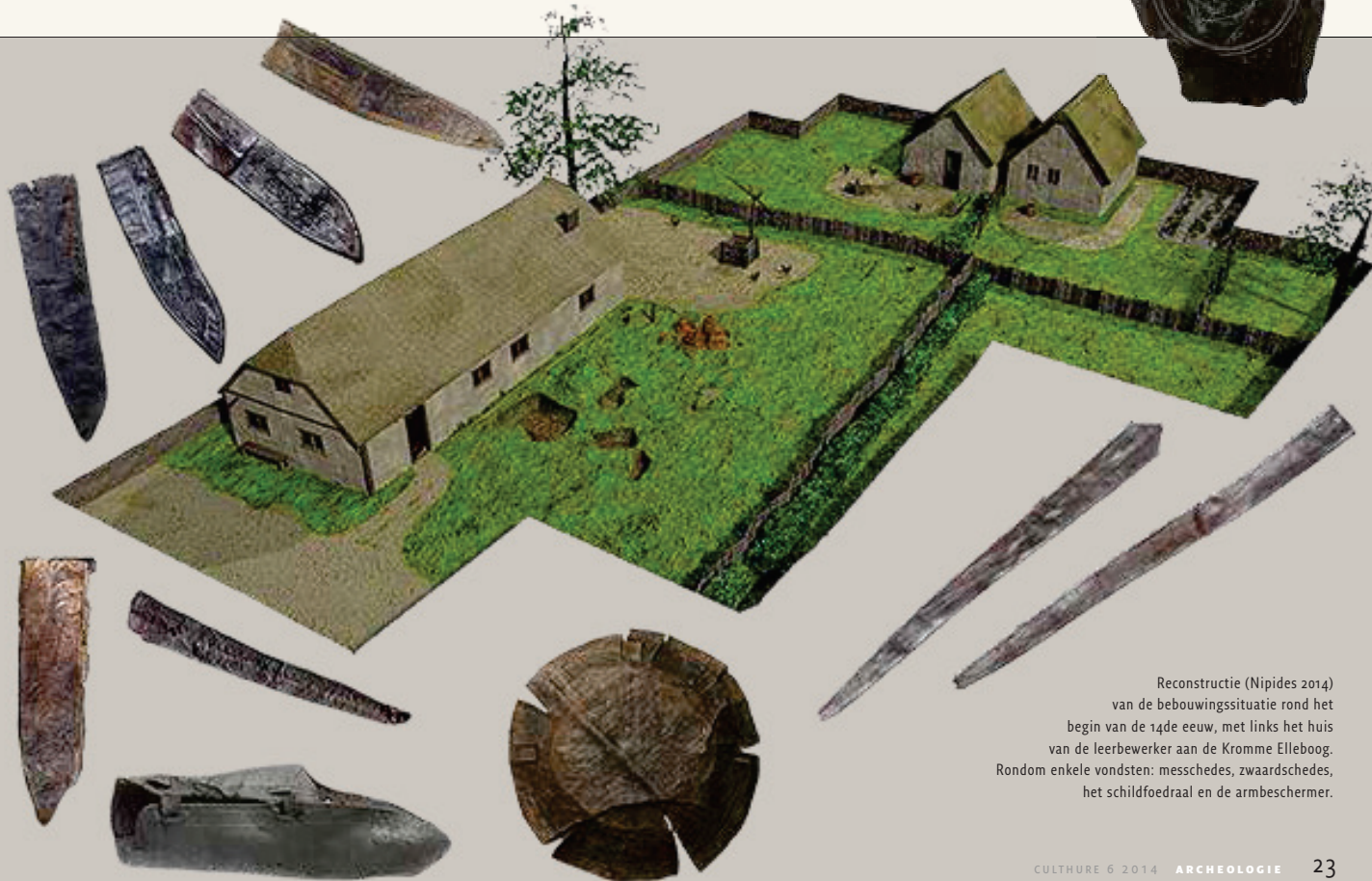
schrijfplankjes, buidels, riemen en handschoenen werden opgegraven. Zeer unieke stukken zijn een leren onderarmbeschermer voor een soldaat en een (mogelijke) beschermhoes voor een schild. Rondom de woning zijn ook enkele kenmerkende leerbewerker messen gevonden.

De leerbewerker had zich duidelijk niet gespecialiseerd in één bepaald product. Zijn assortiment was breed en de voorwerpen zijn bovendien vaak rijk versierd met geometrische, florale en heraldische afbeeldingen. Ook zijn er (fabel)dieren (vogels, herten, draken), mensen en kastelen afgebeeld. De leerbewerker oefende zijn ontwerpen op leistenen. In één van de afvalkuilen en in de grond rondom het huis vonden de archeologen verschillende leistenen met ondermeer schetsen van het Lam Gods en de kruisiging van Christus.

Leerbewerker messen

Leistenen met ontwerp-schetsen

Reconstructie (Nipides 2014) van de bebouwingssituatie rond het begin van de 14de eeuw, met links het huis van de leerbewerker aan de Kromme Elleboog. Rondom enkele vondsten: messchedes, zwaardschedes, het schildfoedraal en de armbeschermer.

GOUDEN EEUW

Tussen 1350 en 1450 kende Dordrecht haar Gouden Eeuw. De stad groeide verder en halverwege de 14de eeuw verschenen er meer huizen aan de Kromme Elleboog. De achtererven van de huizen aan de Kromme Elleboog en de Kolfstraat grensden aanvankelijk aan elkaar maar rond 1350 werd er een drie meter brede gracht tussen gegraven. In deze gracht werd veel afval gevonden van de bewoners van deze wijk. Naast keramiek, gereedschappen en slachtafval (dierenbotten) zijn ook verschillende broches, hangers, ringen en kralen gevonden. Een speciaal soort sieraad, dat erg populair was in de 14de eeuw, was het insigne van loodtin, dat op kleding of hoofddeksels gespeld of genaaid werd. Het zijn decoratieve figuurtjes, vaak religieuze voorstellingen, maar soms ook volkse (vaak erotische) afbeeldingen.

De religieuze figuurtjes worden ook wel pelgrimsinsignes genoemd, omdat ze voornamelijk als souvenir verkocht werden in de verschillende Europese pelgrimsplaatsen. De meeste pelgrimsinsignes van de Statenplein-opgraving komen uit Aken, Keulen en Maastricht en in mindere mate uit steden als Lucca (Italië), Rouen (Frankrijk) en Trier (Duitsland).

Vanaf ongeveer het begin van de 15de eeuw waren alle percelen aan beide straten bebouwd met bakstenen huizen. Omstreeks deze tijd werd ook de Kromme Elleboog verhard met veldkeien. De huizen stonden dicht naast elkaar en hadden alleen aan de achterzijde een open erf tot aan het grachtje. De haarden werden verplaatst naar één van de zijmuren in het voorhuis, of naar de muur tussen het voor- en achterhuis.

De muren van vier bakstenen huizen die vanaf de 15de eeuw aan de Kromme Elleboog (links) stonden.

WEVER, STADSOMROEPER OF SPELDENMAKER

Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw en de gehele 17de eeuw woonden er in de wijk – en in ieder geval aan de Kromme Elleboog – veel ambachtslieden die zich bezighielden met spinnen, weven, naaien en het maken van spelden. In de opgraving zijn dan ook veel spinsteentjes, vingerhoedjes, spelden, benen weefmessen en een spinstok gevonden.

Een bijzondere vondst is een etui van een naaister. Het bestaat uit twee zakjes, gemaakt van linnen en zijde. In één zakje zat nog een ijzeren doosje met spelden.

Vanaf de 16de eeuw zijn er meer geschreven bronnen. Zo blijkt uit de stedelijke belastingrekeningen dat er rond het einde van de 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw aan de Kromme Elleboog voornamelijk (linnen)wevers woonden. Andere beroepen die

SIERADEN UIT DE GRACHT

MIDDELEEUWSE ISIGNES

vermeld worden zijn kalkdrager, twijnder, speldenmaker, messenmaker, kussenmaker, stratenmaker, stadsomroeper, hout-hakker en een soldaat. Uit de belastingverslagen kan worden opgemaakt dat de bewoners van de Kromme Elleboog rond 1600 behoorden tot het armere deel van de bevolking: ze werden veelal vrijgesteld van de verplichte stedelijke heffingen.

De bewoners van de Kolfstraat waren toen waarschijnlijk iets welvarender. Hier woonden onder andere stedelijke controleurs op de handel in koren, kolen, zout en wijn. Maar ook hier woonden twee speldenmakers, een wever, een timmerman en een kleermaker. Eén van de bijzondere 16de-eeuwse voorwerpen uit het grachtje zal waarschijnlijk van één van de bewoners van de Kolfstraat zijn geweest: een houten zakzonnwijzer.

VERVAL

Vanaf de 17de eeuw ging de welvaart van de wijk achteruit en was er sprake van verval. Dit zette zich door gedurende de 18de en 19de eeuw en dat is ook te zien aan het archeologisch materiaal: er zijn vrijwel geen bijzondere en luxe voorwerpen uit deze perioden gevonden. Vanaf de 19de eeuw was er sprake van een krottenwijk. De huizen werden door meerdere grote en voornamelijk arme families bewoond, zo blijkt uit de sporen die zij nalieten. Door de overbevolking en onhygiënische leefomstandigheden braken er regelmatig cholera-epidemieën uit. Eén van de oorzaken was het sterk vervuilde binnengrachtstelsel. In 1854 werd het grachtje

De verkrotte Kromme Elleboog in 1960

tussen de Kromme Elleboog en de Kolfstraat dan ook als eerste gedempt. De verkrotte toestand van de buurt bleef bestaan tot de sloop van de wijk in de jaren '60 van de vorige eeuw.

TOCH NOG OP VAKANTIE?

Toch zal het niet allemaal kommer en kwel geweest zijn. Want in een waterput op het erf van een huis aan de Kolfstraat is een vakantiesouvenir gevonden.

Het is een bakje van aardewerk met de tekst: 'Katjeskelder... terhout'. Deze snoepbakjes werden tussen 1955 en 1965 verkocht in het snoepwinkeltje van bungalowpark Katjeskelder in Oosterhout. Zo is de jongste archeologische vondst toch nog een vrolijke knipoog van één van de laatste bewoners van deze voormalige middeleeuwse ambachtswijk.

NAAI-, WEEF- EN SPINGEREI

Zakzonnwijzer van hout

Snoepbakje van bungalowpark Katjeskelder

TE LEZEN

In november zal een boekje verschijnen over de vondsten, in de reeks *Verhalen van Dordrecht*.